ئىككىنچى پەسىل ئىسلام

ئېنىقلىما:

◈ ”ئىسلام“نىڭ لۇغەت مەنىسى ـ تەسلىم بولۇش، ئىتائەت قىلىش ۋە بويسۇنۇش دېگەن بولىدۇ.

◈ ئىستىلاھى مەنىسى: ئۇ ـ بارلىق ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئاللاھ تائالا رازى بولغان ساماۋىي دىن. ئۇ دىن ئۈچۈن ئىنسان ۋە جىنلارغا پەيغەمبەرلەرنىڭ ئەڭ ئاخىرقىسى قىلىپ مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئەۋەتىلگەن. ئاللاھ تائالانى ئىسىم ۋە سۈپەتلىرىدە، ئىلاھلىقى ۋە رەببانىيلىقىدا خالىس بىر دەپ تونۇش، ئاللاھنىڭ تەقدىرىگە رازىلىق ۋە ئىختىيارلىق بىلەن تەن بېرىش، بۇيرۇقلىرىنى ئىجرا قىلىپ، توسقانلىرىدىن يېنىش، ئەقىدىدىكى ئىخلاسى ئارقىلىق ئاللاھنىڭ بەلگۈلىگەن چەك ـ چېگراسىنى تۇرغۇزۇش، گۈزەل ئەخلاقلاردا چىڭ تۇرۇش، ئىبادەتلەردە ئاللاھنىڭ كۆزىتىپ تۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇلار، ئىسلامنىڭ بەش، ئىماننىڭ ئالتە ئەركانىغا ئەمەل قىلىش، ئېھساننىڭ نىگىزىنى چىڭ تۇتۇش قاتارلىقلار ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ.

ئاساسلىق كىشىلىرى:

پرىنسىپلىرى

ـ ئىسلام ـ ئاللاھ تائالانىڭ ئىنسان ۋە جىنلاردىن ئىبارەت مەخلۇقاتلارنىڭ ئۆزىگە ئىبادەت قىلىشى ئۈچۈن پەيغەمبەرلىرىگە ۋەھيى قىلغان ساماۋىي دىن. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿جىنلارنى، ئىنسانلارنى پەقەت ماڭا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈنلا ياراتتىم.﴾[1]

ئەشۇ مەقسەت ئۈچۈن ئىنسانلارغا پەيغەمبەر ئەۋەتكەنلىكىنى بايان قىلىش ئۈچۈن مۇنداق دەيدۇ: ﴿بىز ھەقىقەتەن ھەر بىر ئۇممەتكە: «اللەغا ئىبادەت قىلىڭلار، شەيتاندىن (يەنى شەيتانغا، بۇتلارغا، كاھىنلارغا ئوخشاش ھەرقانداق مەبۇدقا ئىبادەت قىلىشتىن) يىراق بولۇڭلار» دەپ پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا اللە ھىدايەت قىلغانلىرىمۇ بار، گۇمراھلىققا تېگىشلىك بولغانلىرىمۇ بار.﴾[2] ئادەملەر ئېزىپ، كىتابلىرىنى ئۆزگەرتكەن، پەيغەمبەرلىرى توغرىسىدا مۇبالىغە قىلغان ۋە ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئاللاھ تائالا قىيامەت كۈنىگىچە بارلىق ئىنسانىيەتكە رازى بولغان بۇ پۈلاتتەك مۇستەھكەم دىن بىلەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئەۋەتتى. ئۇنى ئۆزىنىڭ دەرگاھىدىكى ھەق دىن، دەپ ھېسابلىدى. ﴿ھەقىقەتەن الله نىڭ نەزىرىدە مەقبۇل دىن ئىسلام (دىنى) دۇر.﴾[3] ئىسلامنى ئۆزىدىن باشقا بارلىق دىنلارنى ئەمەلدىن قالدۇرىدىغان دىن قىلىپ بەلگۈلىدى. ئۇنىڭدىن

[1] زارىيات سۈرىسى، 56ـ ئايەت.
[2] نەھل سۈرىسى، 36ـ ئايەت.
[3] ئال ئىمران سۈرىسى، 19ـ ئايەت.

www.munber.org

باشقا دىن يوقتۇر. ﴿كىمكى ئىسلام (دىنىدىن) غەيرىي دىننى تىلەيدىكەن، ھەرگىز ئۇ (يەنى ئۇنىڭ دىنى) قوبۇل قىلىنمايدۇ، ئۇ ئاخىرەتتە زىيان تارتقۇچىدۇر.﴾[1]

يەتكۈزگۈچىسى:

- مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئەلەيھىسسالام بولۇپ، ئىسلامنىڭ رىسالىسىنى ئاخىرقى شەكلىدە ئامانەتدارلىق بىلەن يەتكۈزگەن. تەۋھىد ئەقىدىسىنى تارقاتقان. ئىسلام شەرىئىتىنى تەتبىقلاپ، كىشىلەرنى زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا، ئازغۇنلۇقتىن ھىدايەتكە باشلىغان. ئىنسانىيەتنى شېرىك ۋە بۇتپەرەستلىك مىكروبلىرىدىن قۇتقۇزغان. جەمئىيەتتىن پاساتچىلىق ۋە يىمىرىلىش چاڭ - توزانلىرىنى تازىلىغان. تۇراقسىزلىق ۋە ئۆز بېشىمچىلىقلارنى تۆگىتىپ، تىنچلىق ئورناتقان.

- ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئىسلام ــ بارلىق پەيغەمبەر ۋە ئەلچىلەرنىڭ دىنى بولۇپ، ئۇلار، كىشىلەرنى كۈچلۈك، يىگانە ئاللاھنىڭ ئىبادىتىگە چاقىرغان ۋە ئاللاھنىڭ رىسالىلىرىنى يەتكۈزگەن. ئۇلارنىڭ غايىسى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قىيامەتكە قەدەر ئىنسانىيەتكە توغرا ھىدايەت يولىنى كۆرسىتىپ بىرىدىغان مۇكەممەل ۋە ھەممىنى ئورتاق ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر ئاساس بىلەن كېلىشىگە قەدەر كىشىلەرگە توغرا يولنى كۆرسىتىپ بىرىش، ئۇلارنىڭ ھاياتى ۋە ئاقىۋىتىنى ئەسلىتىش، ھاياتى دۇنياغا بولغان قىزىقىشىنى باقى (ئۇ دۇنياغا) ئالەمگە بولغان كۆڭۈل بۆلۈشكە ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت ئىدى.

- مۇسۇلمان ــ ئاللاھنىڭ بارلىق پەيغەمبەرلىرىگە، پەرىشتىلىرىگە، كىتابلىرىغا ۋە ئەلچىلىرىگە، ئۇنىڭدىن باشقا بارلىق ساماۋىي دىنلارنىڭ بىر ئاللاھنىڭ ئىبادىتىگە ۋە تەۋھىدكە چاقىرىدىغانلىقىغا، بارلىق پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاللاھقا ئىبادەت قىلغان دەسلەپكى كىشىلەر ئىكەنلىكىگە ئىمان كەلتۈرمەي تۇرۇپ ھەقىقى مۇسۇلمان بولالمايدۇ. مانا بۇ، نۇھ ئەلەيھىسسالامدىن تارتىپ تاكى ئۇلارنىڭ ئاخىرقىسى بولغان پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا قەدەر ھەممىسىنىڭ ئورتاق نىشانى ۋە دەۋىتىنىڭ مەركىزى ئىدىيىسىدۇر. ﴿الله سىلەرگە دىندىن نۇھقا تەۋسىيە قىلغان نەرسىنى، ساڭا (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) بىز ۋەھيى قىلغان نەرسىنى، ئىبراھىمغا، مۇساغا ۋە ئىساغا بىز تەۋسىيە قىلغان نەرسىنى بايان قىلدى. سىلەر دىننى بەرپا قىلىڭلار، دىندا تەپرىقىچىلىك قىلماڭلار﴾[2] مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئۈممەتنىڭ يولىنى يورۇتۇپ بىرىدىغان يول چىرىغى ۋە مەشئەل سۈپىتىدە كەلدى. ﴿الله شۇ كىتاب (يەنى قۇرئان) ئارقىلىق رازىلىقىنى تىلىگەنلەرنى سالامەتلىك يوللىرى (الله نىڭ شەرىئىتى ۋە ئۇنىڭ ئەھكاملىرى)غا يېتەكلەيدۇ، ئىرادىسى بويىچە ئۇلارنى (كۇفرى) قاراڭغۇلۇقىدىن (ئىماننىڭ) نۇرىغا چىقىرىدۇ ۋە ئۇلارنى توغرا يولغا ھىدايەت قىلىدۇ﴾[3] ئۇ مۇۋەپپىقىيەت، ياخشىلىق ۋە نىجاتلىقنىڭ يولى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام سىياسىتىمىز، ھۆكۈملىرىمىز ۋە ئەدەب - ئەخلاقىمىزنى كەم - زىيادىسىز ھالدا قۇرئان ۋە سۈننەتنىڭ كۆرسەتمىلىرى ئۈستىگە قۇرۇپ چىقىشىمىزنى شەرت قىلىپ بېكىتتى. ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

---

[1] ئال ئىمران سۈرىسى، 85 ـ ئايەت.
[2] شۇرا سۈرىسى، 13 ـ ئايەت.
[3] مائىدە سۈرىسى، 16 ـ ئايەت.

www.munber.org

﴿بۇمېنىڭ توغرا يولۇمدۇر، شۇ يولدا مېڭىڭلار. نا توغرا يوللاردا ماڭماڭلار، ئۇلار سىلەرنى الله نىڭ يولىدىن ئايرىۋېتىدۇ﴾[1]

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ شەخسىيىتىدىكى گۈزەللىكنىڭ قىسمەن كۆرۈنۈشلىرى

بۇ يەردە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمەھالى توغرىسىدا سۆز ئېچىشقا ئىمكانىيەت يار بەرمەيدۇ. لېكىن بىز ئۇنىڭ ھاياتىدىكى گۈزەللىكنىڭ قىسمەن كۆرۈنۈشلىرىنى يۇرۇتۇپ بېرىدىغان بەزى ئىز ـ ئالامەتلەرگە ئىشارە قىلىپ ئۆتىمىز.

ـ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مىلادىيە 571 ـ يىلى تۇغۇلغان. دادىسىنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئانىسىنىڭ قورسىقىدا چېغىدا ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكىنى ھەممە بىلىدۇ. ئانىسى ئۇ ئالتە ياشقا يېقىنلاشقاندا ۋاپات بولۇپ كەتكەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىنىك ئانىسى ھەلىيمە بىنتى ھارىس ئەسسەئدىييە ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئاللاھ ئۇنى يېتىمچىلىكتە ئۆستۈرۈپ ــ گەرچە ساۋاتسىز بولسىمۇ ــ ئىنسانلارنىڭ ئەڭ پاساھەتلىكى قىلىش ئۈچۈن تەييارلىدى. كۆكرىكىدىن قارا قان پارچىسىنى چىقىرىپ تاشلىدى. ئۇ، ئۇنىڭ ئاللاھ تائالاغا مۇخلىس رەببانىي ئەلچىسى ۋە بەندىسى بولۇشى ئۈچۈن چىقىرىۋېتىلگەن شەيتاننىڭ ئۇنىڭدىكى نېسۋىسى ئىدى.

ـ بالىلىقىدا بەنى سەئد چۆللىكىدە قوي باقاتتى. ئاللاھ تائالا ئۇنى مۇزىكا ئاڭلاش، بۇتلارغا ئىبادەت قىلىش ۋە باشقا جاھىلىيەت ئەھلىنىڭ ئىشلىرىنى قىلىشتىن قوغداپ قالغان. فۇججار ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ، تاغىلىرىغا ئوقيا تەييارلىشىپ بەرگەن ئىدى. فۇزۇل ئەھدىنامىسىغا شاھىد بولغان. خەدىچە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ خىزمەتچىسى مەيسەرە بىلەن تىجارەتكە چىققان ۋە تىجارىتىدە بۇرۇنقىغا قارىغاندا ئىككى ھەسسە پايدا ئالغان. قۇرەيشلەر كەئبىنى بىنا قىلىش ئىشىدا ئىختىلاپلىشىپ قالغاندا، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھۆكۈم قىلىپ ، ھەجەرۇل ئەسۋەدنى تونىنىڭ ئۈستىدە قويۇپ ھەر بىر قەبىلىدىن بىر كىشىنىڭ تونىنىڭ بىر تەرىپىدىن كۆتۈرۈشكە بۇيرىغان، ئاندىن ھەجەرۇل ئەسۋەدنى ئۆز قولى بىلەن ئالغان، كەئبە ئۇنىڭ ئۈستىگە بىنا قىلىنغان.

ـ ئەھلى كىتابنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام توغرىسىدىكى بىشارەت ھادىسىلىرى ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن. ئىنجىل، تەۋراتلارنىڭ ئۆزگەرتىلىشى ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ئىدى. تەۋھىد ئەقىدىسىنى قايتا مەيدانغا كەلتۈرمەسلىك ئۈچۈن، ئۇ ئىككى دىن ئەگەشكۈچىلىرىنىڭ رىغبىتىگە ئاساسەن بولغانلىقىنى تەكىتلىسە، تەۋھىد ئەقىدىسى ۋە ئىسلامنىڭ نۇسرەت تېپىشى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ رىسالىتىنىڭ ساغلاملىقىنى تەكىتلەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئىنچىكىلىك بىلەن ئوقۇش ئارقىلىق بۈگۈنكى كۆندىكى ئىنجىل ۋە تەۋراتلاردىنمۇ ئەشۇ خىل بىشارەتلەرنىڭ بىر قىسمىلىرىنى بايقاش مۇمكىن.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ شەخسىيىتىدىكى گۈزەللىكنىڭ بىر قىسمى تۆۋەندىكىلەردە ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ:

1 ـ ئاللاھ تائالانىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى بالىلىقىدىن تارتىپلا قوغدىغان ۋە يامان ئىشلاردىن ئامان قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى قەۋمى ئارىسىدىكى

[1] ئەنئام سۈرىسى، 153 ـ ئايەت.

www.munber.org

مەردانىلىك جەھەتتە ئەڭ ئەۋزىلى، ئەخلاق جەھەتتە ئەڭ گۈزىلى، تەبىقە جەھەتتە ئەڭ ھۆرمەتلىكى، خوشنىدارچىلىق جەھەتتە ئەڭ ياخشىسى، سەۋر جەھەتتە ئەڭ بۈيۈكى، گەپ ـ سۆز جەھەتتە ئەڭ سەمىمىسى، ئەڭ ئىشەنچلىك ۋە بۇزۇقچىلىقتىن ئەڭ يىراق كىشى قىلىپ يېتىشتۈرگەن: شۇنىڭ ئۈچۈن قەۋمى ئارىسىدا ”ئەمىن“ دەپ ئاتالغان. ئۇنىڭ يېتىملىكى توغرا يولدىن چىقىپ كېتىشكە، ئۇنى باشقۇرۇپ تۇرىدىغان ئاتىسى يوق ياشلىق مەزگىلىمۇ شەھۋەت، ھاۋايى ـ ھەۋەس ۋە ناچار ئىنتىلىشلەرگە بوي سۇنۇشقا سەۋەپ بولمىغان. بەلكى، ئاللاھ تائالا ئۇنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغان. ئۇ، يىگىرمە بەش يېشىدا ئىسىل پەزىلەتلىك ئايال خەدىجە بىنتى خۇۋەيلىد رەزىيەللاھۇ ئەنھا بىلەن تۇرمۇش قۇرغان.

2 ـ يېشى قىرىققا يېتىپ پەيغەمبەرلىك كەلگەندىن كېيىن، ئېتىقادى، ئىش ـ ھەرىكىتى، گەپ ـ سۆزى ۋە ئەخلاقى جەھەتلەردە تۇتۇپ مېڭىش زۆرۈر بولغان بارلىق ئىشلارنى ساقلاپ قالغان. پەيغەمبەرلىكىدىن ئۈچ يىل كېيىن، ئۆزىگە نازىل قىلىنغان يوليورۇقلارنى يەتكۈزۈش (تەبلىغ قىلىش) بۇيرۇلغان چاغدا، كىشىلەرنى ھېكمەت ۋە ياخشى ۋەز ـ نەسىھەت ئارقىلىق دەۋەت قىلغان. مەدىنىگە ھىجرەت قىلىشقا رۇخسەت قىلىنغانغا قەدەر، قىلىنغان ئەزىيەتلەرگە سەۋر قىلغان. ئەبۇ بەكر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن ھىجرەت قىلىپ بارغاندىن كېيىن، مەدىنە مۇنەۋۋەرەنى دەۋىتىنىڭ مەركىزى ئورنى قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئىسلام دۇنيانىڭ تۆتتىن بىرىدە تارقىلىشقا باشلىغان.

3 ـ ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ قولىدا، قۇرئان، ھەدىس ۋە تەرجىمەھال كىتابلىرىدا زىكىر قىلىنغان مۆجىزىلەرنى رويابقا چىقارغان. ئۇ مۆجىزىلەر: ئىسرا ۋە مىراج، ئاينىڭ يېرىلىشى، قۇرەيش سەھىپىسىنىڭ يېيىلىپ تۈگىشى، قەتادەنىڭ كۆزىنىڭ ئېچىلىشى، سۇراقە ئىبنى مالىكنىڭ ئېتىنىڭ پۇتلىرىنىڭ قۇمغا چۆكۈپ كەتكەنلىكى، خەندەك تېشىنىڭ پارچىلىنىشى، زەھەرلەنگەن قوينىڭ سۆزى، كۆتەكنىڭ يىغلىشى، تاشنىڭ تەسبىھ ئېيتىشى، تۆگىنىڭ شىكايىتى، تائامنىڭ كۆپىيىشى ۋە ساۋاتسىز بولۇشىغا قارىماي بالاغەت ۋە پاساھەتلىرى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئەمما، قۇرئان كەرىم ئۇنىڭ ھەيران قالارلىق تەرەپلىرى تۈگەپ كەتمەيدىغان ئەبەدىيلىك مۆجىزىسى بولۇپ، تولا تەكرارلاش ئۇنىڭغا نوقسان يەتكۈزەلمەيدۇ. ئاللاھ تائالا ﴿قۇرئاننى ھەقىقەتەن بىز نازىل قىلدۇق ۋە چوقۇم ئۇنى قوغدايمىز﴾[1] دېگەن چېغىدا، ئۇنى ھەرقانداق شەكىلدىكى ئۆزگەرتىشلەردىن ساقلايدىغانلىقىغا كاپالەت بەرگەن.

4 ـ مۇھاجىر ۋە ئەنسارىلاردىن ئىبارەت ئەگەشكۈچىلىرىنى ئاللاھنىڭ دىنىغا ئىخلاس قىلىدىغان، ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ساداقەت بىلەن ياردەم بېرىدىغان، ئۇنىڭ يولىدا جىھاد قىلىدىغان قىلىپ تەربىيىلىشى نەتىجىسىدە ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بەدر، ئۇھۇد، بەنى نەزىير، خەيبەر، بەنى مۇستەلەق، ئەھزاب، خەندەق ۋە مەككىنىڭ فەتھى قىلىنىشى..غا ئوخشاش غازاتلارغا قاتناشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئادىل ئۇرۇشلار بولۇپ، يا دۈشمەنگە رەددىيە بېرىش ياكى

[1] ھىجىر سۈرىسى، 9- ئايەت.

www.munber.org

تەۋھىدكە چاقىرىشتىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭدا ھېچقانداق ئىنسانىنىڭ ئابرۇيىغا دەخلى تەرۇز قىلىش دېگەن نەرسە يۈز بەرىپ باقمىغانىدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھىجرىيەنىڭ 11 ـ يىلى، رەبىئۇل ئەۋۋەل ئېيىنىڭ 12 ـ كۈنى (دۈشەنبە) 63 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ئۇنىڭ شۇ قەدەر يۈكسەك ئىنسان ئىكەنلىكىنى نۇرغۇنلىغان غەيرى مۇسۇلمان تەتقىقاتچىلار، بىر قەدەر ئىنساپلىق شەرقشۇناسلار ئېتىراپ قىلىشتى. ئۇلار تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان سان ـ ساناقسىز گۇۋاھلىقلار تارىخ تەرىپىدىن خاتىرلەنگەن بولۇپ، ھەممىسى ئۇنىڭ ئىنسانىيەت مىسلىنى كۆرۈپ باقمىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. بۇ خۇسۇستا ئەڭ يېڭى يېزىلغىنى بەلكىم ئامېرىكىلىق ئاتوم ئالىمى مايكىل ھارىسنىڭ ”مەڭگۈ ئۆلمەس يۈز كىشى“ ناملىق كىتابىدا يازغان مەزمۇنلار بولۇشى مۇمكىن. ئۇ بۇ توپلامدا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى دۇنيا ۋە دىنى رەھبەرلىك جەھەتتە ئىنسانىيەت تارىخىدا مىسلى تېپىلمايدىغان ئەڭ بۈيۈك كىشى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇپ مۇنداق دەيدۇ: ”ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ بۈيۈك شەخسىنىڭ تەرجىمەھالى نە ئىيسا، نە ماركس تەرىپىدىن ئەمەس بەلكى، مۇھەممەد تەرىپىدىن بەلگۈلەنگەن.“

◈ توغرا يولدىكى خەلىپىلەر

ـ توغرا يولدىكى خەلىپىلەر ـــ ساھابىلەرنىڭ ئەڭ ئىسىللىرى، ئىسلام دۆلىتىنىڭ دەسلەپكى تەسىس قىلغۇچىلىرى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆرسەتمىلىرىنى ئىجرا قىلغۇچىلار بولۇپ، ئۇلار:

1 ـ ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: (خەلىپىلىك دەۋرى: ھـ 11 ـ 13/ 632 ـ 634 م)

سەقىفتىكى بەنى سائىدە دە مۇسۇلمانلار ئۇنىڭغا بەيئەت قىلغاندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋارىسلىق قىلغان. مۇھىم ئىش ـ ئىزلىرى: مۇرتەدلەرگە قارشى ئۇرۇشى، قۇرئاننى جەمئى قىلىشى، ئۇسامە ئىبنى زەيدنىڭ رىياسەتچىلىكىدىكى قوشۇننى يولغا سېلىش ئىشىنى ئىجرا قىلىش، ۋە ئىراق ، شام قاتارلىق جايلارنى فەتھى قىلىشقا كۆرسەتمە بېرىشلەردىن ئىبارەت. ئەمما، ئۇنى ئۆلۈم ئالدىرىتىپ، خەلىپىلىك دەۋرى پەقەت ئىككى يىل، ئۈچ ئايلا داۋاملاشتى.

2 ـ ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: (خەلىپىلىك دەۋرى: ھـ 13 ـ 23/ 634 ـ 644 م)

ئەبۇ بەكرى سىددىق ئۆزىدىن كېيىنكى خەلىپىلىكنى ئۇنىڭغا تەۋسىيە قىلغان. ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە تاماملانغان ئىشلار: سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس قوماندانلىقىدىكى قادىسىييە ئۇرۇشىدا پارىسلار ئۈستىدىن غالىب كېلىش ۋە ئەمرۇ ئىبنى ئاسنىڭ رەھبەرلىكىدە مىسىر ۋە پەلەستىننى فەتھى قىلىش قاتارلىقلار.

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يەر بېجى نىزامىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. ئەسكەرلەرنىڭ تىزىملىكىنى تەرتىپكە سالغان. ھىجرىيە تارىخىنى يولغا قويغان، شەھەرلەرنى تەسىس قىلىپ، ۋىلايەتلەرنى ئىنتىزاملاشتۇرغان. قازىلار، دىنى نازارەتچىلەرنى تەيىنلىگەن ۋە پوچتا نىزامىنى تۈزگەن.

www.munber.org

مەسچىتتە كىشىلەر بىلەن بامدات نامىزىنى ئوقۇۋاتقاندا، ئەبۇ لۇئلۇئ مەجۇسى تەرىپىدىن پىچاق تىقىپ ئۆلتۈرۈلگەن. ئۇ (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) ھىجرىيەنىڭ 23 - يىلى، زۇلھەججە ئېيىنىڭ27 - كۈنى، مىلادىيە 644 - يىلى، 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ۋاپات بولغان.

3 - ئوسمان ئىبنى ئەففان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: (خەلىپىلىك دەۋرى: ھـ 23 ـ 35 / 644 ـ 656 م)

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن كېيىن، خەلىپىلىكنى ئۇستىگە ئالغان. ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە ئىسلامغا قارشى ئىسيانلارنى باستۇرغان. ئىسلام ئىچىش ئۆزلۈكسىز كېڭەيگەن. مىسىر ۋالىسى ئابدۇللاھ ئىبنى ئەبۇ ئەسسەرھ شىمالىي ئافرىقىنى فەتھى قىلغان بولسا، ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر قوماندانلىقىدىكى مۇسۇلمان ئەسكەرلىرى ئامۇ دەرياسىدىن ھالقىپ، ماۋەرائۇننەھرگە كىرگەن.

ئۇنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە يەنە ئىسلام دېڭىز ئارمىيىسى تەشكىللىنىپ، مۇسۇلمانلار قىبرىس ۋە رودىسلارنى فەتھى قىلغان. ھـ 31 - يىلى (652 م) زاتۇسسەۋارى ئۇرۇشىدا ۋىزانتىيىلىكلەرنى مەغلۇب قىلغان.

زەيد ئىبنى سابىتقا قۇرئاننى يېزىپ چىقىشنى ھاۋالە قىلغان ۋە مۇسۇلمانلارنى قۇرئان كەرىمنى بىر خىل ئوقۇشتا بىرلىككە كەلتۈرگەن. ئابدۇللاھ ئىبنى سەبەئ ئىسىملىك بىر يەھۇدىينىڭ قوترىتىشى ئارقىسىدا مىسىر، كۇپە ۋە بەسرە قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن ئۆكتىچىلەرنىڭ قولىدا ھـ 35 - يىلى (656 م)، زۇلھەججە ئېيىدا قەتل قىلىنغان.

4 - ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: (خەلىپىلىك دەۋرى: ھـ 35 ـ 40 / م 656 ـ 661)

ئۇ ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ قەتلە قىلىنغاندىن كېيىن، خەلىپىلىكنى ئۆز ئۇستىگە ئالغان ۋە پىتنىگە سەۋەپ بولغان ۋالىلارنى ھوقۇقىدىن ئېلىپ تاشلاشقا باشلىغىنىدەك، ھەدىيەلەر ۋە باشقىلارنىڭ ئىگىلىكىدە بولمىغان زېمىنلارنى بەيتۇل مال قاتارىغا كىرگۈزىۋەتكەن. مۇئاۋىيە ئىبنى ئەبۇ سۇفيانىنىڭ ئۇنىڭغا قارشى چىقىشى بىلەن پىتنە يۈز بەرگەن. ئۇنىڭغا خاۋارىج دەپ تونۇلغان كىشىلەر قارشى چىققان. ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن بولۇپ، مۇھىملىرى مەۋقىئەتۇ سىففىين ۋە نەھرەۋانلاردىن ئىبارەت. خەلىپىلىكتە تۆت يىل، توققۇز ئاي ۋاقىت ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، يەنى ھـ 40 - يىلى، رامىزان ئېيىنىڭ 17 - كۈنى ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەلمۇلجەم ئەلخارىجى ئۆلتۈرىۋەتكەن. ئۇ كۇپەگە دەپنە قىلىنغان.

ئىسلام فەتھىسى قوماندانلىرىنىڭ بىر قىسمى

◈ مۇسۇلمانلارنىڭ مەشھۇر قوماندانلىرىدىن:

- خالىد ئىبنى ۋەلىيد: مۇئتە غازىتىدا ئىقتىدارى بايقالغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ”ئاللاھنىڭ قىلىچى“ دېگەن تەخەللۇسنى بەرگەن. ئۇ مۇرتەدلەر بىلەن ئۇرۇشۇپ، ئۇلارنى مەغلۇب قىلغان، كېيىن ئەبۇ بەكر ئۇنى ئىراقتىكى ئۇراشقا ئەۋەتكەن. ھىيرەلىكلەرنى ياراشتۇرۇپ قويغان، سەۋادنى فەتھى قىلغان. كېيىن ئىراقتا مۇسەننا ئىبنى ھارىسەنى ئۆز ئورنىدا قالدۇرغان. شامغا يۈرۈش قىلىپ، يەرمۇك ئۇرۇشىدا ۋىزانتىيىلىكلەر ئۇستىدىن غالىب كەلگەن. ھىمستا ۋاپات بولغان.

www.munber.org

ـ ئەبۇ ئۇبەيدە ئىبنى ئەلجەرراھ : دەمەشىق، ھمس، ئانتاكيە ۋە ھەلەب قاتارلىق جايلارنى بويسۇندۇرغان.

ـ سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس: ئىراننى فەتھى قىلغان ۋە كۇپە شەھرىنى پىلانلىغان.

ـ ئۇقبە ئىبنى نافىئ ئەلفىھرى: قەيرەۋان شەھرىنى بىنا قىلغان، ئۇنىڭ فەتھى قىلغان جايلىرى ئاتلانتىك ئوكيانغىچە يېتىپ بارغان.

ـ مۇسا ئىبنى نۇسەير: شىمالىي ئافرىقىنى فەتھى قىلىشنى تاماملىغان. تارىق ئىبنى زىيادنى ئىسپانىيەنى فەتھى قىلىشقا ئەۋەتىپ، كېيىن ئۆزىمۇ يېتىشىپ بارغان. ئۇلار بىرىنى تاغلىرىغىچە ئۇلاشقان.

ـ قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم ئەلباھىلى: ئۇ فەتھى قىلغان جايلار شەرقتە جۇڭگۇ چېگرىلىرىغىچە بارغان.[1]

ـ مۇھەممەد ئىبنى قاسىم ئەسسەقەفى: ئۇنىڭ قولىدا سىند ئەھلى ھىدايەتكە كىرگەن.

ـ سالاھۇددىن ئەييۇبى: ھـ 583 ـ يىلى (1187م) دىكى ھىتتىين ئۇرۇشىدا ئەھلى سەلىپلەرنى مەغلۇب قىلىپ، قۇددۇسنى فەتھى قىلغان.

ـ زاھىر بەيبىرس بۇندۇقدارى:ئازاتكەردى سۇلتان قۇتۇز تەرىپىدىن تاتارلارغا قارشى ئەۋەتىلگەن قوشۇننىڭ قوماندانلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ھـ 658 ـ يىلى (1206م) يۈز بەرگەن ئەين جالۇت ئۇرۇشىدا غەلىبە قازانغان.

ـ مۇھەممەد فاتىھ: ھـ 858 ـ يىلى (1453م) ئىستانبۇلنى فەتھى قىلغان.

ئىسلامدىكى مۇھىم شەخسلەردىن

ـ ئىسلام ــ دىن، ئىلىم ۋە مەدەنىيەت دېمەكتۇر. بۇ خۇسۇستا كۆرۈنەرلىك رول ئوينىغان مۇھىم شەخسلەر:

1 ـ فىقھىدا: ئىمام ئەبۇ ھەنىفە (ھـ 150 ـ يىلى ۋاپات بولغان)، ئىمام مالىك (ھـ 179 ـ يىلى ۋاپات بولغان)، ئىمام شافىئىي (ھـ 204 ـ يىلى ۋاپات بولغان)، ئىمام ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل (ھـ 241 ـ يىلى ۋاپات بولغان) قاتارلىقلار بولۇپ، ئۇلار، باشقا نەچچە ئونلىغان ئەھلى سۈننەت مەزھەبلىرى يوق بولۇپ كەتكەندىن كېيىن قېلىپ قالغان تۆت ئەھلى سۈننەت مەزھىپىنىڭ ئاساس سالغۇچىلىرىدىن ئىبارەت.

بۇ ساھەدە باشقا ئىسلامىي شەخسلەردىن ئىبنى ھەزم، شەيخۇل ئىسلام ئىبنى تەيمىييە ۋە شاگىرتى ئىبنى قەييۇم ۋە باشقىلارمۇ بار. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قۇرئان، سۈننەتتىن ئۆزلىرىنىڭ چۈشەنچىسى ۋە كۈچلەندۈرۈشىگە ئاساسەن يەكۈن چىقىرىپ، ئىسلام فىقھىسىنى بېيىتىشقا

[1] بەزى مەشھۇر تارىخى ماتېرىياللاردا قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم ئەلباھىلى قەشقەرنى پەتھى قىلغان، دېگەن قاراش ئىلگىرى سۈرۈلگەن. ئەمما بۇ قاراش ئۆز دەۋردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ۋە قۇتەيبە كونترولىقى ئاستىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەمەلى شەرت ـ شارائىتىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان قاراش ئەمەس. يۇقىرىقى ئىلگىرى سۈرگەنلەرنىڭ بىرى مەشھۇر مۇپەسسىر ئىبنى كەسىر بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ "ئەلبىدايە ۋەننىھايە" ناملىق كىتابىدا "قۇتەيبەنىڭ قەشقەرگىچە يېتىپ بارغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ" دېگەن جۈملىلەرنى ئىلاۋە قىلىدۇ. لېكىن مەيلى قۇتەيبە ياكى ئۇنىڭدىن باشقا شۇ خىل قاراشنى ئىلگىرى سۈرگەنلەر بولسۇن، قۇتەيبەنىڭ قەشقەرنى قايسى ھاكىم ياكى خاندىن تارتىپ ئالغانلىقى، قەشقەرنىڭ پەتھى قىلىنغان ياكى قىلىنمىغانلىقى، ئەھلىنىڭ مۇسۇلمان بولغان ياكى بولمىغانلىقى، قەشقەر پەتھى قىلىنغان بولسا تەكرار قاچان قولدىن كەتكەنلىكى ھەققىدە تۇتۇمغا چىققۇدەك مەلۇمات بەرمەيدۇ. شۇنىسى ھەقىقەتكى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلام بىلەن تونۇشىشى قۇتەيبەنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا كىرگەن مەزگىلدىن باشلانغان بولسىمۇ (تىجارەت ۋە باشقا مۇناسىۋەتلەر تۈپەيلى)، قەشقەرنى پەتھى قىلىش بىلەن باشلانمىغان. ئىسلام دىنى سۇلتان ساتۇق بۇغراخان دەۋرىدىن كېيىن ئوتتۇرىغا رەسمى دىن سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان. قۇتەيبەنىڭ قەشقەرگىچە ياكى جۇڭگۇ چېگرىلىرىغىچە بارغانلىقى خۇسۇسىدىكى قاراشلارنىڭ ئاساسى يوق. بۇ ناھايىتى كۆپ ساندىكى تارىخچىلار تەرىپىدىن رەت قىلىنغان قاراشتۇر. ـ تەرجىمان

www.munber.org

ھەسسە قوشقان. ئىسلاھات ھەرىكەتلىرىنىڭ مۇھىم فىقھى ئالىملىرىنىڭ بىرى شەيخۇل ئىسلام مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلۋاھھاب بولۇپ، ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئىشلىرىنى ئىسلاھ قىلىدىغان ھەرقانداق بىر پىكىردە قۇرئان، سۈننەتتىن ئىبارەت ئىككى ئاساسقا قايتقان. شېرىكنى باستۇرۇپ، بىدئەتكە ئوت ئاچقان ۋە دىننى تەۋھىد ئەقىدىسى ساپلىقىغا قايتۇرغان.

2 ـ تەپسىردە: ئىسلامنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىب، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس، ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد، ئۇبەي ئىبنى كەئب ۋە زەيد ئىبنى سابىت قاتارلىقلار، تابىئىنلار دەۋرىدە سەئىيد ئىبنى جۇبەير ئىبنى ھىشام ئەلكۇفي، جابىر ئىبنى يەزىيد ئەلجەئفي، مۇجاھىد ئىبنى جەبر ئەلمالىكى، ئەتائ ئىبنى ئەبۇ رەباھ، ئەكرەمە، تاۋۇس ئىبنى كەيسان ئەليەماني، ئۇنىڭدىن كېيىن سۇفيان ئىبنى ئۇيەينە، ۋەكىئ ئىبنى جەرراھ، ئىسھاق ئىبنى راھىۋەيھ ۋە ئۇلاردىن باشقا ھەدىس رىۋايەت قىلغۇچىلاردىن ئىبارەت.

مەشھۇر تەپسىرلەر: مۇھەممەد ئىبنى جەرىر تەبەرىنىڭ ”التفسير الكبير“ (چوڭ تەپسىر) دەپ تونۇلغان تەپسىرى، كېيىن ئىبنى ماجەنىڭ تەپسىرى، نەيسابۇرىنىڭ تەپسىرى، ئىبنى كەسىرنىڭ قۇرئان ئەزىم تەپسىرى ۋە باشقىلار.

3 ـ ھەدىس ۋە سۈننەتتە: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىنى ئەڭ كۆپ رىۋايەت قىلغان كىشى ئەبۇ ھۇرەيرە، ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا، ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئەنەس ئىبنى مالىك، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولسۇن) قاتارلىقلار. مەشھۇر ھەدىس كىتابلىرىدىن: ئىمام بۇخارىينىڭ سەھىھۇلبۇخاريي، ئىمام مۇسلىمنىڭ سەھىھۇل مۇسلىم، ئىمام مالىك ئىبنى ئەنەسنىڭ مۇۋەتتائ، ئىمام ئەھمەدنىڭ مۇسنەد، ئەبۇ داۋۇد، ئىبنى ماجە ۋە تىرمىزىيلارنىڭ سۈنەنلىرى ۋە باشقىلار بار.

4 ـ ئەرەب تىلىدا: گىراماتىكا ئىلمىنىڭ نوقتىلىق ئوتتۇرىغا قويغۇچىلىرى ــ ئەبۇ ئەسۋەد ئەددۇئەلى، خەلىيل ئىبنى ئەھمەد ۋە سىيبەۋەيھ قاتارلىقلار.

ئەدەبىياتتا: ھەسسان ئىبنى سابىت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دەۋرىدىكى ئەڭ مەشھۇر شائىرلارنىڭ بىرى. ئۇمەۋىيلەر دەۋرىدە جەرىر، فىرەزدەق ۋە ئەختەل قاتارلىقلار، ئاببasيلار دەۋرىدە ئەبۇ تەممام، بۇھتەرىي، ئەبۇ ئەلا ئەلمەئەررىي، ئىبنى رۇمىي ۋە مۇتەنەببىي قاتارلىقلار، نەسىردە ئابدۇلھەمىيد ئىبنى يەھيا، ئابدۇللاھ ئىبنى مۇقەففەئ ۋە جاھىز قاتارلىق نۇرغۇن كىشىلەر يېتىشىپ چىققان.

5 ـ ئىجتىمائىي پەنلەردە: مۇھەممەد ئىبنى ئىسھاق (ۋاپاتى ھـ 120 ـ يىلى) پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالىنى، بىلازەرى (ھـ 279 ـ يىلى ۋاپات بولغان) ”فتوح البلدان“ شەھەرلەرنىڭ فەتھى قىلىنىشىنى، تابەرىي (ھـ 310 ـ يىلى ۋاپات بولغان) مىللەتلەر ۋە پادىشاھلار تارىخىنى تەتقىق قىلغان. ئەبۇ فىدائ (ھـ 320 ـ يىلى ۋاپات بولغان) ئۆزىنىڭ ”ئىنسانىيەت تارىخىدىن قىسقىچە بايان“ ناملىق كىتابىنى، مەسئۇدى (ھـ 346 ـ يىلى ۋاپات بولغان) ”ئالتۇن ساتقۇچىلار“ ناملىق كىتابىنى، ئىبى ئەسىر (ھـ 630 ـ يىلى ۋاپات) ”الكامل في التاريخ“ (ئومۇمىي تارىخ)ناملىق كىتابىنى ۋە ئىبنى خەلدۇن ”بەربەر، ئەجەم ۋە ئەرەبلەر دەۋرىدىكى ئىگە ـ خەۋەر دىۋانى“ناملىق كىتابىنىڭ مەشھۇر مۇقەددىمىسىنى يېزىپ چىققان.

جۇغراپىيىدە ”معجم البلدان“ (شەھەرلەر قامۇسى) نىڭ ساھىبى ياقۇت ئەلھەمەۋىي، ”نزهة المشتاق“ (ئىنتىلگۈچى سەيلىگاھى) ناملىق كىتابنىڭ ساھىبى ئىدرىيسى، مۇسۇلمانلار ئىجتىمائىي پەن ۋە تارىخ پەلسەپىسىنى تۇنجى ئوتتۇرىغا قويغان كىشى، دەپ ھېسابلايدىغان ”زېمىننىڭ تەسۋىرى“ ناملىق كىتابىنىڭ ساھىبى خارەزمىي قاتارلىقلار كۆزگە كۆرۈنگەن.

www.munber.org

6 ـ تېبئىي پەنلەردە: جابىر ئىبنى ھەييان خىمىيىدە، مۇسا ئىبنى شاكىر، بىرونىي، ئابباس ئىبنى فەرناس مېخانىكا ئىلمىدا، كىندى، ھەسەن ئىبنى ھەيسەم ۋە بىرونىي فىزىكا ئىلمىدە يېتىشىپ چىققان.

7 ـ ماتېماتىكىدا: خارەزمىي ئالگېبرا ئىلمىدە، ھەسەن ئىبنى ھەيسەن ۋە مۇھەممەد ئەلبەغدادىي گېئومېترىيىدە ۋە نەسىرۇددىن ئەتتۇسى ئۈچ بۇلۇڭلۇك شەكىل ھېسابىدا يېتىشىپ چىققان.

8 ـ ئاسترونومىيىدە: مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم ئەلفەرازىي، ئەبۇ رەيھان بىرونى ۋە ئۆمەر ھەييام يېتىپ چىققان.

9 ـ تىببىي ۋە دورىگەرلىك ئىلمىدە: نۇرغۇن ئالىملار يېتىشىپ چىققان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاساسلىقلىرى: ئىبنى سىنا، رازىي ۋە باشقىلار. شۇنىڭدەك، بىناكارلىق، بىزەكچىلىك، پار ـ پۇر بۇيۇملىرى، گۈللۈك كاھىش، ئەينەكچىلىك، قۇلۇلە قىپى ياكى پىل چىشىنى بىر ـ بىرىگە ئۇلاش قاتارلىق ساھەلەردىمۇ ئالىملار يېتىشىپ چىققان.

ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئەنە ئاشۇنداق پىشىپ يېتىلگەن، گۈللەنگەن ۋە تارىخ بويىلاپ مېۋە بىرىپ كەلگەنلىكىنى كۆرىمىز. مۇسۇلمانلارنىڭ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى ئالغا سىلجىتىشتا كۆرىنەرلىك تۆھپىسى بار ئىدى. ئىسلام مەدەنىيەت پرىنسىپلىرىنىڭ، ياۋروپادا VII ئەسىردىن تاكى يېقىنقى زامان ئويغىنىش ھەرىكىتىگە قەدەر مەيدانغا كەلگەن پىكىر ئىسلاھات ھەرىكەتلىرى ۋە غەربلىكلەرنىڭ ئىسلامنىڭ ئەبەدىيلىك پرىنسىپلىرىغا قارىتا كاللىسىنىڭ ئېچىلىشىدىمۇ ناھايىتى زور تەسىرى بولغانىدى. ياۋروپا ئۇنىۋېرسىتېتلىرى مۇسۇلمان ئالىملارنىڭ لاتىن تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان كىتابلىرىغا تايىناتتى. مۇسۇلمان ئۆلىمالار ئىشبىلىيا، قۇرتۇبە ۋە غەرناتە مەسچىتلىرىدە پەلسەپە ۋە باشقا پەنلەردىن دەرس بېرەتتى. مۇسۇلمان ئالىملارنىڭ كىتابلىرىنىڭ ياۋروپا ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدا ئوقۇتۇلۇشى بۇرۇنلا باشلانغان ئىدى. شۇنىڭغا ئوخشاش ئىسپانىيە ئارقىلىق غەربكە يۆتكەلگەن ئەدەبىيات ۋە باشقا ئىلىملەرنىڭ تەقدىرىمۇ دەل يۇقىرىقىلارغا ئوخشايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام ھەقىقەتەنمۇ ــ دىن، ھازارەت ۋە ئاللاھنىڭ نۇرى بىلەن نۇرلانغان قائىدىلىك مەدەنىيەت ئىدى.

مۇھىم پىكىر ۋە ئەقىدىلىرى:

◈ ئىسلام دىنى ـ خالىس تەۋھىد دىنى بولۇپ، ئۇنىڭ بارلىق ئەقىدە ۋە پىكىرلىرى تەۋھىد ئەقىدىسىنى مەركەز قىلىپ ئايلىنىدۇ. ئىسلامدىكى ئەڭ مۇھىم ئەقىدە ۋە ئېتىقادلار تۆۋەندىكىلەردە گەۋدىلىنىدۇ:

ـ ئىسلامنىڭ ئەركانلىرى، ئىمان ۋە ئېھساننىڭ ئاساسلىرى:

1 ـ ئىسلامنىڭ ئەركانلىرى:

ئىسلام بەش نەرسە ئۈستىگە قورۇلغان بولۇپ، ئۇلار بىر ئاللاھدىن باشقا ئىلاھ يوق ئىكەنلىكى ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇنىڭ بەرھەق پەيغەمبىرى ئىكەنلىكىگە شاھادەت ئېيتىش، ناماز ئوقۇش، زاكات بېرىش، روزا تۇتۇش ۋە قۇدرىتى يەتكەن كىشىلەرنىڭ ئاللاھنىڭ بەيتىدە ھەج قىلىشىدىن ئىبارەت.

(ئا) ئىككى شاھادەت: ئاللاھنى بىر دەپ بىلىشنى، ئىبادەتنى ئۇنىڭغا خالىس قىلىشنى، ئۇنىڭدىن باشقا بىرىگە قىلىنغان ھەرقانداق ئىبادەتتىن قولىنى ئۈزۈشنى ۋە مۇھەممەد

www.munber.org

ئەلەيھسسالامنىڭ رىسالىسىگە باش ئىگىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ ئىككى شاھادەت ئىنساننىڭ ئىسلامغا كىرىشى ۋە ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام ئەھكاملىرىنىڭ كۈچكە ئىگە بولۇشىدىكى ئاچقۇچ. ئاللاھنىڭ بىرلىكىگە شاھادەت ئېيتىش ئاللاھنىڭ ئۇلۇھىيەت ۋە رەببانىيلىقىغا ياكى ئىبادەت، ئاللاھنىڭ ئىسىم ۋە سۈپەتلىرىگە بولغان ئەقىدىنىڭ مۇكەممەللىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(ب) ناماز: بەدەن ئارقىلىق ئادا قىلىدىغان ئىبادەت بولۇپ، ئاللاھ تائالا ئۇنى ھەر بىر مۇسۇلمانغا بىر كېچە - كۈندۈزدە بەش قېتىم ئوقۇشنى پەرز قىلدى. ئۇ ــ روھنى پاكلاش ۋە ئۇنىڭ ناچار ئەخلاق، چەكلەنگەن ئىشلارغا دۇچار بولۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ئىنساننى رەزىل مىجەزدىن تازىلاش، ئازغۇنلۇق، زالالەت ۋە جەھەننەمدە مەڭگۇ قېلىشتىن يىراقلاشتۇرۇش جەھەتلەردە بەندە بىلەن پەرۋەردىگارى ئوتتۇرىسىدىكى ۋاستە. مۆمىن كىشى نامىزىدا دۇنيادىن ئۈزۈل - كېسىل ئايرىلىپ، پەرۋەردىگارىغا تەكبىر ۋە مۇناجات (يۈرەك سۆزلىرى) بىلەن يۈزلىنىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن ياردەم ۋە ھىدايەت تىلەيدۇ. ئۇنى توغرا ئادا قىلىشتا پەيغەمبەر ئەلەيھسسالامنىڭ « نامىزىڭلارنى، مېنىڭ ناماز ئوقۇغىنىمنى كۆرگىنىڭلاردەك ئوقۇڭلار » دېگەن سۆزى ئاساستۇر. ناماز ــ ئەگەر مۇسۇلمانلار، ئىككى ھېيت، جۈمە، ۋە باشقا جامائەت نامازلىرىدا جامائەتنى تاشلىماي، دىنىنىڭ كۆرسەتمىلىرىگە بويى سۇنغان ئەھۋال مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆز - ئارا تونۇشۇشى ۋە سىپىنى بىرلەشتۈرۈشنىڭ يولىدۇر.

(ج) زاكات: مالىيە ئىبادىتى بولۇپ، بايلار كەمبەغەللەرنىڭ ھاجىتىدىن چىقىش ئۈچۈن ياردەم قولىنى سۇنىدۇ. زاكات مېلى ئۆزى ۋە ئۇ نەپىقە بېرىدىغان كىشىلەرنىڭ ھاجىتىدىن ئاشقاندىن كېيىن ئۆلچەمگە يېتىپ، ئارىدىن بىر يىل ئۆتكەن بايلارغا پەرز. زاكات ئۇنىڭ نەق پۇلى، مال - چارۋىلىرى، مېۋىلىرى، زىرائەتلىرى ۋە تىجارەت تۈرىدىن مۇئەييەن ئۆلچەمدە بېرىلىدىغان بولۇپ، كەمبەغەلنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلىدۇ. باينى ھالسىرىتىپ قويمايدۇ. پۇل ۋە تىجارەتنىڭ زاكىتى يىلدا بىر قېتىم ئۆتىلىدۇ. ئەمما، زىرائەتنىڭ زاكىتى ھەر قېتىملىق مەھسۇلاتتا ئادا قىلىنىدۇ. بۇ پەرز بايلارنى مالنىڭ ئازدۇرۇپ، ھەددىدىن ئېشىپ كېتىش شۇملۇقىدىن ئامان قىلسا، كەمبەغەللەرنىڭ قەلبلىرىنى ھەسەت ۋە كۆرەلمەسلىك ئاپەتلىرىدىن سالامەت قىلىدۇ.

(د) روزا تۇتۇش: ئۇ ئىسلام ئەركانلىرىنىڭ تۆتىنچىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىنساننىڭ ئۆزىنى پۈتۈن رامىزان ئىچىدە تاڭ سەھەردىن باشلاپ تاكى كۈن پاتقانغا قەدەر ئاللاھقا ئىتائەت، پەيغەمبىرىگە ئەگىشىش سەۋەبىدىن ئۆزىنى يېمەك - ئىچمەك، ئەر - خوتۇنچىلىق قىلىش قاتارلىق ئىشلاردىن چەكلىشىگە ئوخشاش ماددى كۆرۈنىشلىرىمۇ، ئۆزىدە كۆزىتىش ئەخلاقىنى يېتىلدۈرۈش، قەلبتە سەۋرنى مۇستەھكەملەش، نىيەتنى ساغلاملاشتۇرۇش، ئىرادىنى كۈچلەندۈرۈش، قەلبنى پاكلاش، نەپسىنى ساپلاشتۇرۇش، روھنى تەربىيلەش، ئىنساننىڭ ياخشىلىقنىڭ مول مەنبەسىگە ئايلىنىشىدەك مەنىۋى كۆرۈنىشلىرىمۇ بار.

(ھ) يول تاپالىغانلار بەيتۇللاھدا ھەج قىلىش: بۇ ئىسلامنىڭ بەشىنچى ئەركانى بولۇپ، ئىنساننىڭ قەلبى، مېلى ۋە بەدىنىنى تەرتىپكە سالىدۇ. ئۇنى قادىر بولالىغان مۇسۇلمانلار ئېنىق ۋاقىتتا، ئېنىق ئورۇندا ئاللاھ تائالانىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلىپ، تىكىلگەن كېيىملىرى، زىننەت - بويۇملىرى، باياشاتلىق ۋە بەدەنىنىڭ تۇغما مىجەزلىرىدىن خالى بولۇش، ئىنسانغا ھەتتا ھايۋان، ئۆسۈملۈكلەرگە قەدەر ئازار بەرمەسلىك قاتارلىق ئىشلاردا ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى ئىزدەپ ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭ ئەركانلىرى، ۋاجىبلار ۋە باشقا ئىشلارنى ئادا قىلىشتىكى ئەسلى قائىدە، پەيغەمبەر ئەلەيھسسالامنىڭ « ھەج پائالىيەتلىرىڭلارنى مەندىن

www.munber.org

ئۆگىنىشلار » دېگەن سۆزدۇر. ھەج پەزىلەتلىك بىر ئىسلام قۇرۇلتىيى بولۇپ، ئۇنىڭدا مۇسۇلمانلار سۆھبەتلىشىدۇ، تونۇشىدۇ، ھەمكارلىشىدۇ.

2 ـ ئىمان:

ئۇ بۇ پۇلاتتەك دىننىڭ شۇتىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى. مۇسۇلمان كىشىنىڭ قەلبىدە ئىسلام چوڭقۇرلاشقانسىرى ئۇنىڭغا قاراپ ئۆرلەيدۇ. ئۇ يەتمىش نەچچە بۆلەك بولۇپ، يۇقىرىسى "بىر ئاللاھدىن باشقا ئىلاھ يوق" دېگەن سۆزدىن ، تۆۋىنى يولدىن زىيانلىق نەرسىلەرنى ئېلىۋېتىشتىن ئىبارەت. ھايا ئىماننىڭ بىر بۆلىكى. ئىماننىڭ مۇئەييەن ئاساسلىرى بولۇپ، ئۇلار ئاللاھ تائالاغا، پەرىشتىلىرىگە، كىتابلىرىغا، پەيغەمبەرلىرىگە، قىيامەت كۈنىگە ۋە ياخشىلىق ـ يامانلىقنىڭ تەقدىر بىلەن بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىش قاتارلىقلار. بەندىنىڭ سالىھ ئەمەللەرنى قىلىشى ئىماننىڭ ياخشى دەلىلى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاللاھ تائالا نۇرغۇنلىغان قۇرئان ئايەتلىرىدە ئىمان بىلەن سالىھ ئەمەللەرنى بىر يەردە زىكىر قىلىدۇ: (شۈبھىسىزكى، ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغانلارنىڭ مەنزىلگاھى فىردەۋس جەننەتلىرى بولىدۇ)[①]

3 ـ ئېھسان:

ئېھسان، بۇ مۇستەھكەم دىندىكى ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋە بولۇپ، بەندە ئۆزىنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇش ۋە ئىبادەتلىرىنى "بۇنى ئاللاھ كۆرۈپ تۇرىدىغۇ" دەپ ئېلىپ بارىدۇ. گەرچە ئىنسان ئۇنى ھېس قىلىشقا قادىر بولالمىسىمۇ. ئاللاھ تائالانىڭ ئىنساننىڭ بارلىق ئەمەللىرى، يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرى، ئېتىقادلىرىنى كۆرۈپ تۇرىدىغانلىقىنى بايقاشتىن تۆۋەن تۇرمايدۇ. ئېھسان ــ ئاللاھ تائالانى كۆرۈپ تۇرغاندەك ئىبادەت قىلىشىڭ لازىم. گەرچە سەن ئاللاھنى كۆرمىسەڭمۇ ئاللاھ سېنى كۆرۈپ تۇرىدۇ، دېمەكتۇر.

ـ ئەقىدە ۋە شەرىئەت:

ئىسلام ئېتىقاد ئەھكاملىرىنى كونكرېتلاشتۇرۇش ئاساسىدا ئىنتىزاملاشتۇردى. بەندىلەرنىڭ نەپسلىرىنىڭ ياخشىلىنىشىنىڭ ئاساسى بولغان ئەخلاققا دائىر ھۆكۈملەرگە كەڭ ئورۇن ئاجراتتى. كۆرسەتمىلەرگە ئائىت ھۆكۈملەرنى يېراقنى كۆرۈش ئىقتىدارىغا ئىگە ھەرقانداق قەلب ئىگىسىنىڭ تەبىئىتى ئاۋاز قوشالايدىغان شەكىلدە مۇكەممەللەشتۈردى. ئەنە شۇلارنىڭ ھەممىسى تەۋھىدنىڭ نۇرى بىلەن شېرىك ۋە باشقا ئالدىغا كىلىۋالغان بارلىق تۇسالغۇلارنى يىراقلاشتۇرۇش، ئورتاھاللىقنى تەكىتلەش، ۋاستىنى رەت قىلىپ، ئاللاھ تائالا بىلەن بىۋاستە ئالاقە قىلىشنىڭ ئىشىكىنى ئېچىش، ئىنساننى ئەقلى بىلەن ھۆرمەتلەش، ئۇنى جىھاد يۇلىغا ئۈندەش، ياخشىلىققا بۇيرۇپ، يامانلىقتىن تۇسۇش ۋە شۇرانى يولغا قويۇش قاتارلىقلار ئارقىسىدا ئىشقا ئاشىدۇ. بۇ، ئېغىرچىلىقنى رەت قىلىپ، مەجبۇرىيەتلەرنى ئاسانلاشتۇرۇش، ئەھكاملاردىكى تەدرىجىلىك، ئىنسانلارنىڭ مەنپەئەتى بىلەن بىرگە مېڭىش ۋە ئادالەت ئورنىتىش قاتارلىق مۇھىم ئاساسلار ئارقىسىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. شۇلارنىڭ ھەممىسى ئىنسانىيەتنى ئىلگىرىكى ساماۋىي كىتابلاردەك ئۆزگىرىپ كىتىش، ئىلگىرىكى دىنلاردىكىدەك چەكتىن ئاشۇرىۋېتىش ياكى كۆپ ئىلاھلىقنى دەۋا قىلىدىغان ئېقىملار ئالدىدا ئىشكىنى ئۇچۇق قويۇشتەك پەرۋاسىزلىق، بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئەقلىنىڭ، پاكىتنىڭ ۋە ئىنسان ۋە جىنلارنى يارىتىشتىكى ھېكمەتنىڭ قىممىتىنى ئېتىبارغا ئالماسلىقتەك ئىشلاردىن كېلىپ چىققان ئاقىۋەتلەردىن قۇتقۇزۇپ قېلىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

---

① كەھف سۈرىسى، 107 ـ ئايەت.

- قۇرئان ۋە سۈننەت:

قۇرئان ۋە سۈننەت شەرىئەتنىڭ ئىككى ئاساسىي مەنبەسى بولۇپ، ھەرقانداق ئەھۋالدا بۇ ئىككىسىدىن ئىنسانىي قانۇنلارغا ئىغىشقا بولمايدۇ. پەقەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن باشقا ھەرقانداق كىشىنىڭ سۆزىدىن ھېساب ئېلىنىدۇ.

شۇ نەرسە ئېنىقكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممىتىنىڭ خاتا بىر نەرسىگە بىرلىككە كەلمەيدىغان بولغانلىكەن، بۇ ئۈممەتنىڭ ئۆلىمالىرى تەرىپىدىن بىرلىككە كەلگەن مەسىلىلەرگە قارشى چىقىش جائىز ئەمەس. شۇنىڭدەك، قۇرئان، سۈننەت ۋە ئىجمائ ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىجتىھادمۇ، مۇئاز ئىبنى جەبەلنى يەمەنگە قازى قىلىپ ئەۋەتىلگەن چاغدىكى سەھىھ ھەدىسىنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن ئىسلامدىكى ھۆكۈملەرنىڭ ئاساسلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

- ئىسلامنىڭ ئاساس ۋە ئالاھىدىلىكلىرى:

1 - ئىسلامنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى: ئۇ بىر ئىلاھىي، ساماۋىي دىن بولۇپ، كەڭ دائىرىلىكلىكى، ئەمەلىيەتچانلىقى، ئىجابىيلىقى ۋە ھەر قانداق ئىشتا تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاش قاتارلىق ئىجابىيلىقلارغا ئىگە. ئۇ ئاللاھ بىلەن بىۋاستە ئالاقە قىلىدىغان دىن. ھەقىقىي ئىسلامدا بىرىنى ۋاستە قىلىدىغان ئىش يوق. ئۇ — يېڭىلىنىپ تۇرىدىغان پايدا - مەنپەئەتلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان، ئىنسانىي قېرىنداشلىقنى، باراۋەرلىكنى تەكىتلەيدىغان، باشقىلارغا يۆلىنىۋېلىشتىن توسىدىغان، ھەقىقەت، ئادالەت، باراۋەرلىك، قېرىنداشلىق، ھەمكارلىق ۋە كېڭەشنىڭ ئاساسىنى تۇرغۇزىدىغان، كىشىلىك ھوقۇقنى كاپالەتلەندۈرىدىغان، ھەر بىر كىشىنىڭ ئىشلىشى ۋە خاتىرجەملىكىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان دىن. ئۇ — ئىنساننىڭ شان - شەرىپىگە ئېھتىرام قىلىدىغان، ئاياللارنىڭ ئىنسانلىق خۇسۇسىيىتىنى يۇقىرى كۆتىرىدىغان، گۈزەل ئەخلاققا چاقىرىدىغان، ۋەدە ۋە كېلىشىمگە ۋاپا قىلىشقا بۇيرۇيدىغان، غەيرى مۇسۇلمانلارنىڭ ھوقۇقىغا ئېھتىرام قىلىدىغان دىن. ئۇ - ئىلىمنى سۆيىدىغان، نادانلىق ۋە خۇراپاتنى چەتكە قاقىدىغان، مۇسۇلمانلارنى ئەقىدىسىنى ئەبەدى مۇستەھكەم تۇتۇشقا، ئىسلامدىن چەتلەشتۈرىدىغان ھەر قانداق ئىشنى قىلماسلىققا چاقىرىدىغان دىن.

2 - ئىسلامنىڭ ئىنسان، كائىنات ۋە ھاياتقا بولغان تەسەۋۋۇر ئاساسلىرى:

(ئا) ئىسلامدا ئىلاھىي زاتنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى ئاللاھ تائالانىڭ مۇنۇ سۆزى بەلگۈلەيدۇ: ﴿ھېچ شەيئى الله غا ئوخشاش ئەمەستۇر﴾[1]. ﴿الله نىڭ ئىپتىداسى يوقتۇر، ئىنتىھاسى يوقتۇر، (الله) ئاشكارىدۇر (يەنى مەۋجۇتلۇقىنى كۆرسەتكۈچى دەلىللەر بىلەن ئەقىللەرگە ئاشكارىدۇ)، مەخپىيدۇر (يەنى ئۇنى كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمايدۇ، ئۇنىڭ زاتىنىڭ ماھىيىتىنى تونۇشقا ئەقىللەر ئېرىشەلمەيدۇ)﴾[2] ئاللاھنىڭ ۋۇجۇدىغا ھېچكىم شېرىك بولمايدۇ. ئاللاھلا باقىيدۇر، ئۇنىڭ باقىيلىقىغا ھېچكىم شېرىك ئەمەس. ئاللاھ تائالا: ﴿قىلغانلىرىدىن سوئال - سوراق قىلىنمايدۇ، ئۇلاردىن سوئال — سوراق قىلىنىدۇ﴾[3] ئاللاھنىڭ سۇلتانلىقىغا ھېچكىم شېرىك بولالمايدۇ. ﴿الله ھەممە نەرسىنى ياراتقۇچىدۇر﴾[4] ئۇنىڭ رىزقلاندۇرىشىغا ھېچكىم شېرىك

[1] شۇرا سۈرىسى، 11 - ئايەت.
[2] ھەدىد سۈرىسى، 3 - ئايەت.
[3] ئەنبىيا سۈرىسى، 23 - ئايەت.
[4] زۇمەر سۈرىسى، 62 - ئايەت.

www.munber.org

بولالمايدۇ، ﴿اللّٰه بىلىدۇ، سىلەر بىلمەيسىلەر﴾[1] ئاللاھ تائالانىڭ ئىلمىگە ھېچكىم شېرىك بولالمايدۇ ﴿ھېچ كىشى ئۇنىڭغا تەڭداش بولالمايدۇ﴾[2] ئۇرۇندا ھېچكىم ئۇنىڭغا تەڭداش بولالمايدۇ ﴿ئۇلارنىڭ اللّٰه رۇخسەت قىلمىغان نەرسىلەرنى دىن قىلىپ بېكىتكەن مەبۇدلىرى بارمۇ؟﴾[3] كىشىلەرگە قانۇن بەلگۈلەشتە ھېچكىم شېرىك بولالمايدۇ... ئۇلۇھىيەت خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ ھەر بىرى مۇشۇنىڭغا ئوخشايدۇ.

(ئە) ئىنسان بۇ ۋۇجۇدتىكى ئاللاھقا قۇل جانلىق بولۇپ، بەزى ئىشلىرىدا تاللاش ھوقۇقىغا ئىگە، يەنە بەزى ئىشلىرىدا مۇيەسسەر[4] قىلىنغان. بەندە نە خۇسۇسىيەت، نە ھەقىقەتتە ئاللاھقا شېرىك بولالمايدۇ. ئۇ، چىركاۋنىڭ ئىيسا ئەلەيھىسسالام توغرىسىدا ئېيتقىنىدەك ساپ ئىلاھىي تەبىئەت ياكى ئوخشاش بولمىغان مەزھەب ۋە تەسەۋۋۇرلارنىڭ قارىشىدىكىدەك ئىلاھىي ئىنسانمۇ ئەمەس.

(ب) ئىسلام پرىنسىپىدا ھاكىمىيەت پارتىيە ياكى خەلققە ئەمەس، ئاللاھقىلا خاس بولۇپ... خەلق ۋە پارتىيە ئاللاھنىڭ پرىنسىپلىرىنى ئىجرا قىلىدۇ.

(پ) ئىسلام پرىنسىپى كەڭ دائىرىلىك مۇكەممەل پرىنسىپ؛ باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئىسلام پەقەت ئەقىدە تەسەۋۋۇرى ياكى دىن ۋە روھ بىلەنلا بولدى قىلىدىغان... ياكى، ئىقتىسادى، ئىجتىمائىي، سىياسىي نىزاملا ئەمەس. بىراق ئۇ، كۆڭۈلدە ئېتىقادنى، رېئاللىقتا ھاياتنىڭ بارلىق ساھەلىرىگىچە سۇزۇلىدىغان ئىنتىزاملارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان پرىنسىپ.

(ت) ئىسلام ئىنسان ۋۇجۇدىنى كائىناتتىكى ئەڭ يۇكسەك نىشان، ئالىي غايە ــ يەنى ئىبادەتكە مەركەزلەشتۈرگەن: ﴿جىنلارنى، ئىنسانلارنى پەقەت ماڭا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈنلا ياراتتىم﴾[5]

(ج) بارلىق كىشىلەر بىر مەنبەدىن بارلىققا كەلگەن، باشلىنىش، ئاخىرلىشىش، ئۇنىڭدىن كېيىن چۇشەنچىتە ـ بۇ نوقتىدا ـ ھەممىسى باراۋەر. ئۇلارنى بىر ـ بىرىدىن پەرقلەندۈرىدىغان بىرلا قىممەت تەقۋالىق، ياخشى ئەمەل بولۇپ، باشقا نەسەب، مال ، ئورۇن، تەبىقە، جىنس.. ياكى ئۇلاردىن باشقا زېمىندىكى ھەرقانداق قىممەتنىڭ ھېچقانداق ئېتىبارى يوق.

(چ) ئىسلام مۇقىم نوقتىلارنى چەك تۇتۇپ، ئىنسان ھاياتىدىكى يېڭىلىنىپ تۇرىدىغان ئەھۋاللارنى ئېتىراپ قىلىدۇ؛ ئەقىدە، ئەخلاق ۋە ئۇنىڭدىن بىخلىنىپ چىققان نەرسىلەر ئۆزگىرىش قوبۇل قىلمايدىغان مۇقىم نوقتىلاردۇر. ئەمما مالىيە، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي مۇئامىلەر زامان ۋە ماكاننىڭ تەقەززاسىغا بېقىپ ئۆزگىرىدۇ. ئۇنى ئىسلامنىڭ پەيغەمبىرى « سىلەر دۇنيارىڭلارنىڭ ئىشلىرىنى ياخشى بىلىسىلەر» دېيىش ئارقىلىق ئىسلامنىڭ مەقسەتلىرى ۋە پاك شەرىئەتنىڭ دائىرىسى ئىچىدە كىشىلەرنىڭ ھەل قىلىشىغا ھاۋالە قىلغان.

(خ) ئىسلامدىكى ئەمەلىيلىك، قەتئىي بولمىغان ئەھكاملارنىڭ سىرتىدا ئىنساننىڭ شارائىتىنى توغرا مۆلچەرلەپ، ھاكىمىيەت تۈزۈمىگە مۇئەييەن شەكىل بەلگۈلىمەسلىك، ئىجتىھاد بابىنى ئېچىۋېتىش ۋە شۇرانى كەسكىن ئىجرا قىلىش بىلەن كۆپايىلىنىدۇ.

[1] ئال ئىمران سۈرىسى، 66 ـ ئايەت.
[2] ئىخلاس سۈرىسى، 4 ـ ئايەت.
[3] شۇرا سۈرىسى، 21 ـ ئايەت.
[4] مۇيەسسەر _ تەۋھىد ئىلمىغا خاس بىر خىل ئىستىلاھ بولۇپ، ئىرادە ئەركىنلىكىنى كۆزدە تۇتىدۇ. ــ تەرجىمان.
[5] زارىيات سۈرىسى، 56 ـ ئايەت.

www.munber.org

(د) كىمكى ئاللاھ تائالاغا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە توغرا يولدىكى خەلىپىلەرنىڭ ئادىتىدە يوق بىر ئىش بىلەن ئىبادەت قىلسا، بىدئەتچى ھېسابلىنىدۇ.

(ر) دۇنيا سىناق ۋە ئىشلەش، ئاخىرەت جازالاش ۋە مۇكاپاتلاش سارىيىدۇر. ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئاللاھ تائالاغا قايتىدۇ. بۇ زېمىندىكى ھايات چەكلىك باسقۇچى بار. ئىنسانىنىڭ ئۆلۈشى ئىشنىڭ تۈگىگەنلىكى ئەمەس، بەلكى ئۇ يەردە ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ نەتىجىسىنى كۆرىدىغان يەنە بىر كۈن بار.

(ز) مۇسۇلماننىڭ يولى ئېنىق، مۇئەييەن ۋە تۈز يول. ئۇ ئېنىق بولغان مەجبۇرىيەتلەرنى (كۈچى يەتكەن دائىرىدە) ئادا قىلىدۇ، مۇئەييەن چەكلىمىلەردىن چەكلەنگىنى بويىچە ئۆزىنى تارتىدۇ. ئاللاھ بۇيرىغان ۋە توسقان ئىشلارنى بىلىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. چەكلىك بىلىشى بىلەن غەيبكە مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشمايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىسلام ئاللاھقا ئىشەنمەسلىك، سۆرەلمىلىك، سەلبىيلىك ۋە گۇناھ سادىر قىلغاندا ئاللاھنىڭ تەقدىرىگە يۆكلەپ قويۇش قاتارلىقلاردىن يىراق تۇرىدۇ.

(ژ) ئىنسانىنىڭ گوش، قان ۋە نېرىپ، ئەقىل ، نەپس ۋە روھتىن تۈزۈلگەن ئۆزگىچە تۈزۈلمىسى ۋە ئېھتىياج، ھەۋەس ۋە يۈنىلىشلىرى بولغاچقا، ئۇنىڭ خاتالىق ئۆتكۈزۈش، گۇناھ ۋە جىنايەت سادىر قىلىش ئېھتىماللىقى بار. بىراق ئۇنىڭ ئالدىدىكى تەۋبىنىڭ ئىشىكى جان تالىشىش جەريانىدىكى خىرقىرىشىغىچە ئۈچۈق.

تارقىلىشى ۋە نۇپۇز دائىرىسى:

◈ ئىسلامنىڭ نۇرى ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ مەركىزىدىكى مەككە مۇكەررەمەنىڭ ھىرا غارىدا، رامىزان كېچىلىرىنىڭ بىرىدە جۇلالىدى. بۇ بۇيۇك ۋەزىپىنىڭ باشلىنىشىدىن چارەك ئەسىر ئۆتمەي ئەقىدىدىكى مۇستەھكەملىكى، دەۋەت ۋە ئۇ يولدا جىھاد قىلىشقا چاقىرىشتىكى قىزغىنلىقى ۋە ئۇنى پۈتۈن ئىنسانىيەتكە يەتكۈزۈش يولىدا قىلغان خىزمەتلىرى بىلەن تارىختا مىسلى تېپىلمايدىغان ئىتائەتمەن ساھابىلەرنىڭ قولىدا مەيدانغا كەلگەن تۇنجى ئىسلام دۆلىتى قۇرۇلدى.

◈ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىسلام دەۋىتىنى ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ سىرتىغا تارقىتىش ئۈچۈن يېڭى ئۇپۇق ئېچىش توغرىسىدا ئويلىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن، رۇم ئىمپېراتورى ھېرەقىل، ئىران پادىشاھى كىسرا II ، ھەبەشىستان پادىشاھى نەجاشى، غەسسانىيلار پادىشاھى ھارىس ئىبنى ئەبۇ شەمىر ئەلغەسسانى ۋە بەلقائ ھاكىمى شۇرەھبىل ئەلغەسساني... لارغا ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىسلامغا كىرىشكە چاقىردى.

◈ توغرا يولدىكى خەلىپىلەر دەۋرىدە ئىسلام دۆلىتىنىڭ دائىرىسى شەرقتە ئىراق، ئىران، خۇراسان، سەجىستان، شىمالدا شام، غەربتە مىسىر، لىۋىيە، تۇنىس، ماراكەش، جەنۇبتا نەۋبە ۋە سۇدان قاتارلىق ئەللەرگىچە كېڭەيدى.

◈ ئۇمەۋىيلەر دۆلىتى زامانىسىدا غەربتە ئىسپانىيە ۋە فرانسىيەنىڭ جەنۇبى، شەرقتە سىند، ماۋەرائۇننەھىر ۋە جۇڭگو چېگرالىرىغىچە فەتھى قىلىندى.

◈ ئاباسىيلار دەۋرىدە كىچىك ئاسىيادىن ھالقىپ، ئۇنىڭغا سىڭىپ كىرىش ۋە ۋىزانتىيە دۆلىتىنىڭ چوڭ بىر قىسمىنى ئايرىۋېلىش ئىشى تاماملاندى. قىبرىس پەتھى قىلىندى، مۇسۇلمانلار يورۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئىتالىيە قۇرۇقلىقىغا كىردى ۋە رۇملار بىلەن ئۇرۇشۇپ ئۇلارنى يەڭدى.

www.munber.org

◈ ئوسمانىيلار دەۋرىدە بالقاننىڭ بىر قىسمى، ئالبانىيە، رودىس ۋە كىرىت ئاراللىرى ۋە ۋېنگرىيە قاتارلىق ئەللەرنى فەتھى قىلىش ئىشى تاماملاندى.

◈ دەۋەتچىلەر ۋە تىجارەتچىلەر ئارقىلىق ئىسلام دۇنيانىڭ نۇرغۇن جايلىرىغا تارقالدى.

شۇلارغا ئوخشاش، ئىسلامنىڭ دۇنيانىڭ نۇرغۇن تەرەپلىرىگە ئۆز يولىنى ئېچىپ، ئېتىقاد قىلغۇچىلىرىنىڭ سانى جەھەتتىن خىرىستىيان دىنىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان دىنغا ئايلاندى. بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئىستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغا مۇسۇلمانلارنىڭ سانى بىر مىليون ئىككى يۈز مىڭغا يەتتى. ئۇلارنىڭ 900 مىليوندىن كۆپرەكى 80دىن ئارتۇق دۆلەتتە ياشايدۇ. 300 مىليونغا يېقىن مۇسۇلمان دۇنيادىكى ئوخشىمىغان دۆلەتلەرگە ئاز سانلىقلار سۈپىتىدە تارقاپ كەتكەن.

ئەتراپلىق مەلۇمات ئۈچۈن پايدىلىنىش مەنبەلىرى:

- ئەبۇ ئۇبەيدە قاسىم ئىبنى سالام – ”الأموال“
- ئەبۇ يۇسۇف مۇھەممەد ئىبنى ھەسەن ئەششەيبانى – ”الخراج“
- ئەلى ئىبنى مۇھەممەد ئىززۇددىن ئىبنى ئەلئەسىير ئەلجەزرى – ”الكامل في التاريخ“
- ئىبنى خەلدۇن، ئابدۇررەھمان ئىبنى خەلدۇن – ”المقدمة“
- ئەھمەد ئىبنى ئابدۇلھەلىيم ئىبنى تەيمىييە ئەلھىراني – ”مجموع الفتوى“
- ئەھمەد ئىبنى ئابدۇلھەلىيم ئىبنى تەيمىييە ئەلھىراني – ”السياسة الشرعية بين الراعي والرعية“
- ئىمادۇددىن ئىبنى كەسىير – ”البداية و النهاية“
- ماۋەردى – ”الأحكام السلطانية“
- ياقۇت ئەلھەمەۋىي – ”معجم البلدان“
- ئىككى ھەرەم ئىمامىي ئەبۇ ئەلمەئالىي ئەلجۇۋەينى – ”غياث الأمم في التياث الظلم“
- ئىمام ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل – ”الزهد“
- ئىمام ئابدۇللاھ ئىبنى مۇبارەك – ”الزهد“
- ئىبنى سىينا – ”المدخل إلى علم الأفلاك“
- ئىبنى سىينا – ”الكليات في الطب“
- داۋۇد ئەلئەنتاكى – ”تذكرة داود“
- يوھەننە غەرناتى – ”العلم عند العرب وأثره في تطور العلم العالمي“، ئابدۇلھەلىيم ئەننەججار ۋە مۇھەممەد يۇسۇف مۇسالار تەرجىمە قىلغان.
- پەخرۇددىن رازى – ”مقالة في الجدري و الحسبة“

www.munber.org

- ھەسەن ئىبنى مۇھەممەد ئەلۋەززان ئەززىياتى – ”وصف إفريقيا“
- مەھمۇد ئابدۇلۋاھھاب فايد – ”الإسلام و أثره في نهضة الشعوب“
- ئەبۇل ھەسەن ئەننەدەۋىي – ”الإسلام و أثره في الحضارة الإنسانية“
- ئىبنى ئەبۇ ئەلئىز ئەلھەنەپىي – ”شرح العقيدة الطحاوية“
- مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلۋاھھاب – ”كتاب التوحيد“ ”مجموعة الرسائل النجدية“
- ئەلى تەنتاۋىي – ”تعريف عام بدين الإسلام“
- مۇھەممەد ئەمىين ئەششەنقىتى – ”محاسن الدين الإسلامي“
- سەييىد قۇتۇب – ”مقومات التصور الإسلامي“
- ئەلى چسب الله ”أصول التشريع الإسلامي“
- د. مۇستەپا سىبائىي – ”من روابى چگارتنا“
- سەييىد سابىق – ”دعوة الإسلام“
- مۇھەممەد غەززالىي – ”هذا ديننا“
- د. ئابدۇرراھمان ئەلئىيسەۋىي – ”لماذا أنا مسلم“
- د.يۇسۇف ئەلقەرداۋىي – ”الخصائص العامة للإسلام“
- مۇھەممەد قۇتۇب – ”شبهات حول الإسلام“
- ئەھمەد شىبلى – ”موسوعة التاريخ الإسلامي“
- زەغرىد ھۇنكە – ”شمس العرب تسطع على الغرب“

www.munber.org